

Summary

The article is devoted to the analysis of the author's opinion on the question about basic man dualism that shows itself in the keen opposition of inner and corporal beginnings. It is accentuated that after creative synthesizing the instincts' theory of S. Freud and the man conception of G. Skovoroda, M. Ivchenko conveyed his own view of the problem. It is proved that the motif of opposition of inner and corporal beginnings in the writer's prose actualizes such key for the creator's world-outlook ethical-philosophic notions as spirituality, culture, morals.

Keywords: binary opposition, inner, corporal, motif, morals.

ТЕОРІЯ МОВИ

УДК: 811.161.2: 398.91

Дем'янова Ю.О.,
кандидат філологічних наук
Запорізький педагогічний коледж

ЗЛОПОБАЖАННЯ ЯК ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ ЕТНОМОВНОЇ СВІДОМОСТІ

Сучасні лінгвістичні студії характеризуються залученням до аналізу даних суміжних з мовознавством наук, розширенням арсеналу засобів і методів дослідження. Мова – продукт діяльності людини, тому природно вивчати мовні явища під антропологічним кутом зору, у зв'язку з культурою, психологією носія мови, його ментальністю; мовні ж одиниці – вивчати в дії, тобто в лінгвокомунікативному просторі, знаково-символічному середовищі етноспільноти. Слово-бо найповніше реалізує свої потенції в мовленнєвому контексті; саме в живій тканині мовного міжособистого контакту витворюються та відтворюються лінгвокультурні смисли.

Сьогодні багато наголошується на тому, що вживання мови навантажене вартісною оцінкою, на вкоріненості вербальних значень у світ культури, історико-культурний досвід, на взаємозв'язку між середовищем комунікації у його соціопсихічних, соціокультурних і функціонально-діяльнісних вимірах та мовленнєвими процесами [14, 33]. Найяскравіше, на нашу думку, у плані віддзеркалення етнокультурної інформації виявляють себе фразеологізми та паремії. З огляду на багатожанровість та строкатість фольклорного матеріалу перед дослідниками відкривається чимало шляхів його опрацювання, вимальовуються різні аспекти вивчення. У нашій роботі мова піде про побажальні формули з негативною семантикою – паремійні комунікативні одиниці емоційно-оцінного значення. Позаяк поняття цінності “об’єктивно тяжіє до суспільних аспектів буття людини, орієнтує її в навколишньому світі, формує мотивації та потреби, спрямовує діяльність в “соціально схвалене” русло” [5, 17], головним аспектом дослідження обрано саме аксіологічний. Адже твердження про те, що фразеологізми та паремії стереоскопічно відображають ціннісні уявлення того чи іншого етносу про навколишній світ, давно не потребує доведення.

Метою нашого дослідження є з'ясувати особливості актуалізації негативної оцінності в паремійних формулах-злобобажаннях. Для реалізації поставленої мети передбачається розв'язання таких **завдань**: виявити етнічну специфіку емоційно-оцінних інтерпретацій стереотипної ситуації; виділити у структурі негативних волюнтативів компоненти, що сигналізують про оцінне сприйняття навколишнього світу етносом; визначити умови вибору та залучення слова до процесу семантизації злобобажання.

Розглядаючи паремії як лінгвоментальні, символіко-семіотичні та комунікативні одиниці, О. Дуденко наголошує, що останні є стійкими відтворюваними стереотипами, які постають з пам'яті як мовленнєві реакції на типовість подій та явищ. Причому ці одиниці не є відбитками, що ідентифікують ситуацію. Мета актуалізованої паремії – не кваліфікувати позамовну дійсність, а характеризувати та оцінювати її. За допомогою паремійного вислову мовець намагається вплинути на адресата, перейняти своїм ставленням до висловлюваного [7, 1]. О. Селіванова, аналізуючи фразеологізми та паремії на позначення мовної діяльності, підкреслює, що такі одиниці втілюють влучні, емотивно й аксіологічно заряджені, функціонально забарвлені стереотипні характеристики й визначають пріоритетні комунікативні вектори та локальні асоціації етноспільноти щодо стандартної ситуації мовлення [22, 48].

Побажальні формули з негативним значенням – прокльони, погрози, закляття – вирізняються з-поміж інших груп паремій своєю енергетичною потужністю, підсиленою емоційним станом мовця семантикою; злобобажання є засобом реалізації етнопсихологічних рефлексій носія мови, “додатковим засобом оволодіння поведінкою адресата, вивчення його почуттєвої енергії та енергетичної природи людини в цілому” [21, 140].

У мовленнєвому контексті паремійні висловлювання тісно пов'язані із ситуацією комунікації, є знаками цієї ситуації, що вживаються згідно з правилами, прийнятими у певному лінгвокультурному (соціокультурному) середовищі. За допомогою негативних волюнтативів мовець задовольняє свої комунікативні наміри, як-от: потребу вираження невдоволення, погрози, докору, обурення, гніву, розпачу, образи тощо. Причому в усіх ситуаціях мовлення присутня соціально обумовлена стереотипна чи індивідуальна оцінка ситуації: явна або прихована. Для прикладу наведемо фрагмент повісті “Земля” О. Кобилянської. Героїня твору Марія, сина якої забирають у рекрути, виплескує свій біль у єдиний можливий для неї спосіб – проклинаючи винуватців у світлі виробленої етносом системи вартостей: *“Ті, що його відібрали, бодай би ніколи не зазнали радості з своїх дітей! Ті, що придумали військо та се, щоби сини покидали родичів у найкращому віці, бодай би і в гробі не найшли супокою, а тих, що видумали війну, нехай Бог скарає, нехай їх тяжко скарає! Землі най наїдяться і най подавляться, кров'ю най уп'ються, коли їм уже чого іншого замало на цім світі”* [15, 41].

Старі козаки, герої роману П. Куліша “Чорна рада”, виголошуючи прокльони гетьману Брюховецькому, мимовільно витворюють цілу картину ціннісних орієнтацій

суспільства свого часу: апелюють до совісті зрадника, споконвічних українських святинь, погрожують розладами фізичного й психічного здоров'я, лякають Страшним судом (кульмінаційний момент у християнському віровченні). Ось як це змальовує автор роману:

Пропадайте ж, ледащиці! Щоб вас так щастє-доля покинула, як ми вас покидаємо! Пху! Плюю й на той слід, що топтав із паливодами! Плюйте й ви, батьки <...> а на прощаннє скажем сьому Іродові, чого ми йому бажаємо: воно ж йому й не минеться.

От почали діди один за одним виходити з колеса. І зараз перший, обернувшись, плюнув на свій слід й каже:

– Щоб побив тебе несвітський сором, як ти нашу старість осоромив!

І другий плюнув да й каже:

– Щоб на тебе образи падали!

І третій:

– Щоб тебе пекло та морило! Щоб ти не знав ні вдень, ні вночі покою!

І четвертий:

– Щоб тебе, окаянного, земля не прийняла!

І п'ятий:

– Щоб ти на Страшний суд не встав! [17, 143].

“Кожен народ має свою емоційно-образну систему, яка передається від покоління до покоління насамперед в усній формі і зберігається саме у фольклорній пам'яті. Це і ландшафт, і місцева флора та фауна, і мораль, і мова, ідеали і навички трудової діяльності <...>. Кожен народ у фольклорній пам'яті зберігає свою неповторну картину світу” [Лоз, 6]. На думку В. Жайворонка, картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності. Усесвіт як усеохопний світ є для людини всеосяжним предметом пізнання. Разом з тим, світ – це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невід'ємну від мови як способу організації інформації про світ, а ширше – всесвіт. Тому феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини таким, яким постає для неї її мова [8, 26; 9, 51–53]. Визначаючи кореляції між мовними структурами у свідомості носія мови та його мовленнєвою поведінкою, А. Вежбицька наголошує на тому, що мовна картина світу є категорією етноцентричною [2]. Такої ж думки дотримується О. Чередниченко, який твердить, що особливості мовної картини світу виявляються не тільки у позначеннях спільних і відмінних денотатів, а й у неоднакових метафоризаціях слів конкретної семантики, які можуть перетворюватися на конкретні символи, у творенні культурно-маркованої фразеології та різних стереотипних формул [28, 3].

Отже, вибір та залучення слова до процесу семантизації злобобажання обумовлюється етнічним асоціативним досвідом – тут особливо важить буденність, зрозумілість та національно-культурна символічна значущість асоціата для носіїв мови. На цій підставі виділяємо групу негативних волюнтативів, у яких актуалізуються символічні значення універсалій “земля”, “небо”, “вогонь”, “вода”,

“природні явища” тощо. Зазначені символи є здобутком колективного уявлення, проте у структурі злобобажання виявляють національну специфіку, стають аксіологічно значущими їх компонентами. Так, зазначає В. Жайворонок, “загальнолюдські предметні асоціації на зразок *місяць – ніч, сонце – день, червоне – кров, вогонь* в українському світосприйманні мають ще й такі асоціативні паралелі: *місяць – козацьке (бурлацьке) сонце, сонце – коло* (кругле і ходить по колу) – *Коляда* (свято народження сонця) – *червоне – золоте, красиве* (“красне”) [10, 106]. “Значення деяких символів, – зауважує Е. Фромм, – може різнитися у зв’язку з їх різною значущістю як реалій у різних культурах. Наприклад, функції та значення символу “сонце” відмінні в північних та тропічних країнах. У північних країнах, де є надлишок води, ріст усього живого залежить від сонячного світла. Сонце тут – сила, яка захищає, дає тепло й життя. На Близньому Сході, де сонце гріє набагато сильніше, – це небезпечна сила, від неї виходить навіть загроза, якій людина повинна протистояти, у той час як вода сприймається як джерело життя та головна умова росту всього живого. Тут можна говорити про діалекти загальної мови символів, що визначаються відмінностями умов життя” [27, 188].

Під таким кутом зору розгляньмо особливості функціонування міфологем-універсалій у складі негативних побажальних формул: “*Щоб тебе **небо** вкрило!*” [3, 422]; “*А бодай тебе **земля** не прийняла!*” [3, 418]; “*Щоб над тобою **земля** затряслась!*” [3, 421]; “*Бий тебе **грим!***” [3, 419]; “*Бодай тебе **буря** вивернула!*” [3, 419]; “*Пекло б тебе **вогнем та полум’ям!***” [3, 420]; “*Щоб ти крізь **сонце** пройшов!*” [3, 421]; “*Щоб тебе **блискавка** запалила!*” [3, 420]; “*Щоб тебе **громом** убило, хату спалило, **вітром** попіл розвіяло!*” [3, 422] та ін. У художньому тексті такі волевиявлення часто зазнають трансформацій: компонентний їх склад не є сталим, проте основний образ-символ, навколо якого організується все висловлювання, залишається незмінним. Незважаючи на те, що паремії традиційно вважають стійкими словесними формулами, виокремлюючи незмінність як основну жанрову ознаку, їхня стійкість усе ж відносна. Як уже зазначалося, зміст паремійного висловлювання актуалізується в мовленні, вбираючи дух конкретної ситуації спілкування. Задля збереження її тональності змінюється компонентний склад паремії; це адаптує текст до умов його застосування, додає жанрові життєвої сили, відсвіжує та оновлює функціональну здатність всієї комунікативної одиниці, наприклад: “*Бодай тебе гроза б убила <...> бодай взяла б тебе криниця чи Сейму чиста бистрина!*” [6, 121]; “*Нехай би вас побив у полі грим!*” [6, 137]; “*Будь проклятий, писарю, прокляті всі, хто людом хрещеним торгує! В росі, яка нас оплаче, хай втопишся ти, згориш у вогні, що нам палить хати*” [6, 41].

Прикметно, що найчастіше в побажальних формулах з негативним значенням акцентується компонент “земля”: “*Хай розверзеться під вами **земля!***” [3, 421]; “*Щоб твоїх дітей **земля** не носила!*” [3, 421]; “*Грим би її тріснув! Най її трісне і знищить із **лиця землі** усі її сліди. Або най закаменіє, або най її живу рознесуть дикі коні, або най западеться в **землю**; так, най упаде з якої-небудь скали і западеться в **землю!**..” [15, 328]; “*В таких хвилях була би вона найрадніше**

з сорому та лютості **в землю** запалась. Її донька!" [16, 16]; "Щоб ти **в сирицю** (землю) вбився!" [3, 422]. Цьому факту є природне пояснення. Землю здавна називали матінкою, годувальницею, бо вона дає все, що потрібно людині. Ще в XIVст. люди сповідалися землі, бо вона свята й збереже таємницю сповіді. Від'їжджаючи з дому, наші предки брали з собою грудочку землі, насипали в чоботи. Землею лікувалися, просили в неї допомоги. Землею клянуться, причому її цілують або з'їдають жменьку. Ця клятва найсильніша й найвища [20, 5; 1, 268]. Для ілюстрації наведемо уривок з роману С. Скляренка "Святослав", де автор описує церемонію складання князем присяги на вірність народу та рідній землі:

Два боярини й два воєводи підняли з підлоги зарані приготований шматок дерну, поклали на голову князя.

Він чув, як холодна земля торкнулась його голови, від шматка дерну одривались і котились по шиї й спині грудочки землі.

– Де єси князю? – запитали в Святослава.

Це була хвилинка нерушимої клятьби, яку завжди у день вокняжіння давали людям своїм князі Русі. Святослав знав, що належало говорити й що говорили до нього князі, і відповів:

– Під рідною землею єсьм і під людьми моїми.

– Чи будеш вірно служити людям своїм?

– Клянусь.

– А якщо відступиш?

*– **Нехай земля поглине мене** <...>*

Тоді боярини й два воєводи підняли шматок дерну і розбили його на голові князя Святослава. Земля й коріння обсипали його голову, груди, руки. Так вона засипле його, якщо забуде своїх людей [23, 250].

Значущість етносимволу землі підкреслюється постійними епітетами "свята", "сира": "Бодай би вас **свята земля** поглинула живими!" [3, 419]; "Покрий його **сира земля**!" [3, 420]; "Щоб тебе **сира земля** пожерла!" [3, 422]; "Щоб тебе **сира земля** проковтнула з вогнем та димом!" [3, 422]. Для народу-аграрія лихе побажання бути вивергнутим землею вважалося чи не найстрашнішим: "А щоб вас **та земля свята** по смерті з гробів повикидала!" [26, 209]; "Нема мені місця **на землі**, і **земля** не прийме мого тіла, кістки мої викине <...>. Покарай же мене, Господи, тяжче покарай, на душі, на тілі, – тільки прости, прости мене" [13, 63]; "Щоб тебе **сира мати-земля** не прийняла!" [3, 422]. Значення прокльону "щоб тебе сира земля не прийняла" виводиться з давньої поховальної традиції. В. Скуратівський зауважує, що це страшне заклинання первісно означало накласти на себе руки. "За давнім звичаєм, тіла самостратів – повішальників, потоплеників, самострілів та мертвонароджених, упирів і відьом, а пізніше п'яниць та вбивць – не ховали в загальних місцях; їх навіть не закопували в землю – "оскільки це неприкаяні душі". За мітологічними віруваннями, мати-земля приймає у своє лоно лише благочестиві тіла. Якщо ж закопати неприкаяного небіжчика – то вона "гніватиметься". Люди вірили, що порушення цієї традиції спровокує на бездощів'я,

різноманітні пошесті та хвороби. Тому, аби уникнути “гніву землі”, грішників не закопували, а відносили до найвіддаленіших місць – боліт чи ярів-урвищ і прикривали галузками або жердаками без будь-яких обрядових дійств” [24].

У давнину наші предки ототожнювали ідею творення, народження й силу родючості з міфологемою сонячного світила. Сонце посилає свої життєдайні промені на матінку-землю, яка народжує зі своїх надр плоди. Обожнення сонця склалося в усіх індоєвропейських народів. Вранішня, полуденна та вечірня молитва до сонця стала правилом життя слов'янина-язичника. Сонце в давні часи було також судом Божим. Коли починалася війна, воно мало спостерігати за перебігом військових дій і визначати своє правосуддя перемогою одних і поразкою других. Народні уявлення про сонце дожили до наших днів: “Сонце – лице Боже”, “Сонце – око Боже”, “Сонце – вікно, через яке Бог дивиться на світ”, “Сонце – Боже віконце”. Сонце святе, чисте, ясне, сонце Боже, сонце праведне; перед лицем сонця не можна робити чогось поганого чи нечистого: лихословити, битися, спорожнитися [18, 178–182]. Висока ідейно-духовна вартість сонця в язичницькій релігії слов'ян відобразилась у піснях, замовляннях та інших фольклорних текстах, як це яскраво ілюструє наступний приклад – фрагмент історичного роману:

Останні шматки хмар росю впади на хвилі, небо стало чистим, голубим, вітер дихнув теплотою, на море впала тиша – злягли хвилі, замовкли чайки. І тоді край неба встала золота корона, ще якась мить – і корона перетворилась на розжарене багряне коло, ще якась мить – і над обрієм уже сяяло сонце, таке гаряче, таке сліпуче, що на нього боляче було дивитись <...>.

На лодіях у цю хвилину ніхто не спав. Хто з дружинників прибирав в човнах, хто порався біля вітрил, хто лагодив зброю <...> але всі вони, як велів покон, встали, коли сонце з'явилося на обрії. Бо сонце – це дарунок богів, це – життя, це – радість, щастя. Вої промовляли слова молитви:

*Сонце! Ти тікаєш від нас – і настає холодна, темна ніч.
Сонце! Ти встаєш – і навкруг з'являється життя, зацвітає
земля і радіють люди.*

*Спасибі Перуну, що кожного ранку посилає нам сонце,
Славимо й тебе – ясне, гаряче, життєдайне сонце! [23, 316].*

Відгомони уявлень про божественну силу сонця шукаймо в лихих побажаннях: “Щоб ти пішов навпаки сонця!” [3, 423]; “Щоб над тобою сонце не світило!” [3, 421]; “Щоб на тебе праведне сонце не дивилось!” [3, 421]; “Щоб над тобою світ не світав і сонце праведне не сходило!” [3, 421]; “Сонце б тя побило!” [3, 420].

Як бачимо, в етномовній свідомості українського народу міфологеми, пов'язані з першоелементами природи, посідають чільне місце, що має визначальний вплив на утворення відповідних мовних структур та мовленнєву поведінку людини. Аналогічно до наведеного вище випрозорюємо значення негативного волонкативного вислову “*Да вигаснуть зарані твої зорі!*” [3, 420]. Зорі – це символ животворної й родючої природи, дівчини-красуні, кохання, доброї душі, світлого духу, оборонця людей, вічності, очей Бога. А ще зорі кваліфікуються народною символікою як знак нового

щасливого життя, як запалені Богом свічки на честь новонароджених людей. Із приходом у світ людини, вважали наші пращури, на небі з'являється нова зірка, яка згасає, коли людина помирає. "Якщо людина веде праведне життя, то її свіча-зоря горить на небі ясним, чистим світлом; а коли вона веде негоже життя, то її свіча горить тьмяним, слабким світлом" [1, 249]. Тому волонтерів "Да вигаснуть зарані твої зорі!" є евфемістичним побажанням передчасної смерті.

До слова, впадає ув око широкий діапазон метафоричних позначень у пареміях із загальною семантикою "бажаю тобі смерті". Зокрема: "Щоб тебе в німі дошки положили!" [3, 422]; "Щоб тебе в чотири дошки заховало!" [3, 422]; "Щоб тебе домовина взяла!" [3, 422]; "Щоб тебе наперед п'ятами понесли!" [3, 422]; "Щоб тебе положили на лаву!" [3, 422]; "Щоб ти головою наклав!" [3, 422]; "Черви б тебе поїли!" [3, 421]; "Хай на нього опряга (смерть) прийде!" [3, 420]. Здавалося б, не випадає говорити про етикет, коли йдеться про таке нетолерантне мовлення, як прокляття. Причину вживання евфемізмів у пареміях-побажаннях кончини, можливо, варто шукати в деякій табуйованості прямого називання персоніфікованого в народній уяві образу смерті, адже "образ смерті завше викликає у людей постійний острах і відразу" [24].

Аналіз внутрішньої форми злопобажань танатологічної групи дозволяє скласти уявлення про особливості обряду поховання ("Щоб тобі дубовий хрест!" [3, 423]; "Щоб тебе поховали на розстаннях (на розпутті)!" [3, 422]), демонологію та народні знання про потойбічний світ, душу людини тощо ("Нехай йому осичина!" [3, 422]; "Хай чорти торохтять його кістками на тім світі!" [3, 421]; "Чорти б вас забрали до себе в пекло!" [3, 421]). Зокрема, семантика злопобажання "Бодай ти на кутні сміявся!" [3, 419] виводиться з народного уявлення про вихід душі з тіла померлої людини. В. Скуратівський переповідає таке: "За повір'ям, поруч зі смертю постійно ходить і чорт, провокуючи людину на всілякі провини. Якщо хтось "продасться лихому", тоді такого полишає янгол, і всі права перебирає чорт, що разом зі смертю при великих муках умертвляє грішника <...>. Якщо ж людина безгрішна, то біля неї знаходиться янгол. Він сприяє тому, аби душа легко розлучилася з тілом, здебільшого вона виходить через тім'я, а у грішників – через рот. З цього приводу можна почути вислів: "Щоб ти сміявся на всі (кутні) зуби. Дехто, вживаючи цей страшний прокльон, навіть не підозрює про його походження. Справа в тім, що людина, помираючи в тяжких муках, залишається з розкритим ротом. Тому мерцям одразу ж підв'язували нижню щелепу, допоки тіло не охолоне". І далі дослідник справедливо застерігає: "з деякими прокльонами варто бути обережними" [24].

Наші давні предки, пише етнограф В. Гнатюк, були з огляду на віру пантеїсти. Вони вірили, що весь світ, небо, повітря й уся земля заповнені богами. На чолі світу стояли боги, які всім кермували; за ними тягнувся ряд нижчих божеств та демонів, що старшим богам стояли до послуги; на кінці стояли люди, обдаровані надприродною силою [4, 384]. Найчастіше в негативних побажаннях та закляттях (присягах) згадуються імена "найвищих за рангом" богів – Перуна, Сварога, Дажбога, Волоса, Хорса. Наприклад: "Щоб на тебе **Див** прийшов!" [3, 421] (Сварог

(Див, Дий, Дій) – прабог, володар світу, творець Всесвіту, батько зодіакальних сузір'їв, які отримали назву Сварожичів [18, 32–33]); "**Перун** би тя трафив!" [3, 420] тощо. В українській релігії Перун має божественно-природне походження й означає силу небесної енергетики (електрики), яку Сварог дає людям для посилення їхньої життєдіяльності. Слово "перун" вживається як синонім блискавки та грому, вважає Г. Лозко й наводить як приклад поширену в Карпатах лайку: "*Бодай тя Перун вдарив*". Від цієї назви дослідниця-народознавець виводить значення дієслів *перти, уперти, періщити, уперіщити*: "дощ уперіщив" (слово "періщити" первісно означало "метати каміння") [18, 33]. У договорах русів з греками воїни князя Ігоря навіть складали присягу Перунові як покровителеві війська. Слова присяги були суворими, і якщо воїн переступить свою клятву, "йому належить від оружжя свого померти, і хай буде він проклят Богом і Перуном" [18, 34]. Спираючись на такі історичні факти, С. Скляренко у своєму романі художньо переконливо відтворює діалог княгині Ольги та її гридня:

– *Не когось покликала десь, а тебе, Добрине, – пролунав у світлиці суворий голос княгині. – Про все, що почуєш, – мовчи, що велю – зроби, на те моя княжа воля. Клянись Перуном <...>*.

– *Мати княгині!.. – відповів Добриня. – Клянусь Перуном і Дажбогом, заклинаюсь Волосом і Хорсом <...>* [23, 228].

Упродовж багатьох віків у свідомості нашого народу живе культ матері, культ роду; з давніх-давен утвердився погляд на родину як на святиню. Кожен рід мав свої традиції, шанував своїх предків і в цій пошані виховував молоде покоління. Культ Рода (творця Всесвіту, бога над богами) і Рожаниці, уособлення роду, єдності нащадків одного предка, утвердження необхідності продовження людського роду, – головний стрижень світоглядних уявлень про життя родини, племені, всього народу. "Наприклад, кожен скіф повинен був знати свій родовід до сьомого коліна. Всякий, хто не знав свого родового коріння, стояв поза межами свого роду (свого етносу). Його цуралися, не включали ні до молодіжних забав, ні до серйозних спілок, ні, тим більше, до вирішення суспільних проблем" [18, 3]. "Продовження Роду, – пише Г. Лозко, – головне призначення людини на Землі. Існували спеціальні молитви про продовження Роду. Для цього зверталися до Дажбога (ідеального, духовного початку) і до Велеса (матеріального, тілесного) <...>. Про продовження Роду молили також Сварога, який є першоджерелом всього суцього <...>" [18, 31]. Тому в давнину чи не найтяжчою карою долі вважалося бездітне життя, одним з найстрашніших проклять було побажання прожити життя й не лишити по собі сліду, втратити зв'язок поколінь, загубити своє ім'я. Відображення давньослов'янських світоглядних уявлень, пов'язаних з ідеєю продовження роду, яскраво проглядають у негативних побажальних формулах, які стають критерієм оцінки поведінки людини відповідно до суспільних норм і цінностей: "*Спопели чорну смерть нашу, Перуне-Огнище, – подумки молився Власт. – Врази їх стрілами своїми. Зламай списи, погни мечі, щоб у землю пішли. Відсічи їм силу плотську, аби рід їхній вивієся, аби ім'я їхнє забули люди <...>*" [12, 118]; "**Щоб ваш пропав собачий рід!**"

[3, 421]; “**Щоб твій корінь звівся!**” [3, 421]; “**Щоб твоє кодро звелось!**” [3, 421]. Також у негативних побажаннях підкреслюється значення виховання в дитей шанобливого ставлення до батьків і старих людей, що є універсальним законом і водночас ментальною рисою українців, наголошується на важливості в житті людини схвалення (несхвалення) її вчинків колективом, на важливості соціального статусу: “**Печінка б їм вилізла і діти у вічі наплювали!**” [3, 420]; “**Щоб ваші ж діти вас побили!**” [3, 421]; “**Щоб від тебе одреклись онуки!**” [3, 421]; “**Щоб твоя могила диким маком заросла!**” [3, 422]; “**Щоб ти не мав поради в своїх дітях!**” [3, 423]; “**Щоб ти не мав утіхи в старих літах!**” [3, 423]; “**Щоб тебе люди не знали!**” [3, 422]; “**Бодай їх мир не знав!**” [3, 419]; “**Хай тебе одні стіни слухають!**” [3, 421].

Виражаючи емоції й оцінку, мовець звичайно спирається на вироблену в суспільстві систему уявлень про добро і зло, правду і кривду та ін., що сприяє стереотипізації емоційно-оцінних інтерпретацій. “Уявлення про Добро і Зло, Право як Вищу Справедливість, Праведність, Любов, Щастя, різноманітні морально-етичні настанови складають етнічно-духовну картину світу. Елементи народної картини світу, маючи образно-міфологічну природу, зачіпають глибинні смисложиттєві орієнтації представників етнічної спільноти” [18, 7]. У бінарній опозиції *життя–смерть, щастя–нещастя, доля–недоля, здоров’я–хвороба* та ін. виявляються уявлення про позитивні і негативні (бажані/небажані, сприятливі/несприятливі) для етноколективу й окремого індивіда явища, що ховаються у внутрішній формі волюнтативу чи лежать на його поверхні. Тому вагоме місце в негативних побажальних конструкціях (доброзичення залишаємо поза увагою) посідають назви різних недуг (трясця, грець, корчі, кольки, сказ та ін.), демонічних персонажів і ворожих людей (чорт (дідько, біс, лихий, диявол, нечистий), кат, враг), назви негативних суспільно-побутових явищ (лихо, нещастя (лиха година), злидні, недоля) тощо: “**Щоб тебе трясця вхопила, чортового сина!**” [25, 408]; “**Щоб на тебе хвороба та стогноти!**” [3, 421]; “**Чума б вас забрала!**” [3, 421]; “**А щоб тебе обпали корчі, коли не варить в казанку!**” [3, 19]; “**Хай тебе хиндя (лихоманка) потрясе!**” [3, 421]; “**Враг його бери!**” [3, 420]; “**Чорт би їх ухопив!**” [15, 313]; “**Дідько б утисся твоєму батькові!**” [3, 420]; “**Бодай тебе той знав був, що трясе очеретами!**” [3, 419]; “**Хай тебе доля вдарить об гладку дорогу!**” [3, 421]; “**Щоб ні добра, ні життя!**” [3, 421]; “**Нужда б тя побила!**” [3, 420]; “**Щоб тебе, Сафроне, і твого Карпа лиха година не минула <...>. Щоб тебе, Сафроне, нагла смерть на дорозі прибила!**” [25, 405].

Побіжно звернімо увагу на роль числа у творенні негативної оцінки. Вживання чисел у негативних імперативах не є випадковим. Первісно формули словесної магії (лікувальної чи замовної), злопобажання містили операції з числами, функцією яких було доведення негативної емоції до крайньої напруги шляхом багаторазового повторення й таким чином створення лікувального ефекту – позитивного психічного стресу. Втративши свої магичні функції, злопобажання перетворились на мовленнєву звичку, нумерологічний компонент лишив за собою роль підсилення емоції чи оцінки – нагнітання, збільшення, примноження. Традиційно до складу негативних імперативів входять магичні числа 3 (символ духовного синтезу, моделі Всесвіту,

Трійці), 7 (символ магічної багатократності), 9 (символ образу трьох світів, закінчення, смерті), а також числа 100 і 1000 та операції з ними: “Бодай би тобі **три макітри** лиха чорти нечисті піднесли за все” [6, 108]; “О, проклят будь і день той, і та година, в яку я родився <...> і **тричі проклята** хвилина, що з Варкою мене звела! <...>” [13, 120]; “Хай праведний Бог вам **потроює гнів!**..” [6, 214]; “Бодай тобі **сім раз** на день пусто” [3, 420]; “Щоб ти пішов **під дев'яту палю!**” [3, 423]; “**Сто чортів** тобі в потилицю” [13, 132]; “**Стонадцять дж чортів** тобі в пельку” [3, 418]; “**Тисячу болячок** тобі в печінку!” [3, 420].

До структури злопобажання залучаються й зооніми – найчастіше ті, що наділені народною уявою певним символічним значенням. Негативна оцінність переважно актуалізується у формулах, головним компонентом яких є назви “вовк” (символ зла, жадібності, жорстокості, лицемірства, брехні, кровожерливості), “пес”, “собака” (з негативною конотацією як уособлення брехливості й підступності), “крук” (віщун нещастя, лиха, смерті), “зозуля” (вісниця довгого віку, символ туги за життям, за минулим, за красою): “Не чіпайте! Кровопивці кляті!.. Окаянні! **Щоб вам пси очі повигризали!** <...>” [12, 409]; “**Собачу матір** тобі під бік!” [3, 420]; “Бодай тебе **вовки** з’їли!” [3, 419]; “Щоб над тобою **круки** крякали!” [3, 421]; “Щоб на тебе **ворони** каркали!” [3, 421]; “Щоб ти **зозулі** не чув!” [3, 423].

На жаль, заданість обсягу статті не дозволяє розглянути внутрішню форму й встановити ступінь оцінного навантаження паремійних висловів “Щоб тобі ні кола, ні двора!” [3, 423], “Бодай тобі було пусто!” [3, 419]; “Щоб ти забувся, коли який день на білім тижні!” [3, 423] й таких одиниць, що пов’язані з вірою в Ісуса Христа та віддзеркалюють особливості етнічних оцінних інтерпретацій з позицій християнського віровчення (“Хай прокляття впаде на твою голову, як на Пилата” [11, 119]; (“А щоб ти на осиці повісився!” [3, 418] та ін.).

Тому **перспективи** вивчення побажальних формул з негативною семантикою в етнолінгвістичному, психолінгвістичному, аксіологічному аспектах аж ніяк не обмежуються цієї статтею.

Проведений аналіз компонентного складу й особливостей семантизації негативних побажальних формул дозволяє сформулювати конкретні **висновки**.

Емоційно-оцінні відношення, що супроводжують злопобажання, здебільшого визначаються світоглядом народу – носія мови, його культурно-історичним досвідом, системою загальноприйнятих у соціумі критеріїв оцінки.

У семантиці негативних волонтерів яскраво проглядають залишки релігійно-міфічних поглядів і вірувань праукраїнців, відображаються ціннісні орієнтації етносу через типовість негативної реакції на різні явища дійсності.

Процес нарощення семантики злопобажання обумовлюється етнічним асоціативним досвідом; вибір та означення певного явища дійсності в негативних побажальних формулах детермінуються значущістю цього феномену для носія мови в різних аспектах етнокультури.

Зміст негативних паремійних одиниць найповніше розкривається у конкретній ситуації мовлення; варіативність їх компонентного складу дозволяє витримати

комунікативну тональність, оновити функціональну здатність злопобажань, простежити регіональні та історичні особливості різного стибу.

Література

1. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування / Григорій Булашев. – К. : Довіра, 1993. – 414 с.
2. Вежбицкая А. Язык, культура, познание / [отв. ред. М. А. Кронгауз] / А. Вежбицкая. – М. : Языки слав. культ., 1996. – 416 с.
3. Вусик О. С. Словник українських синонімів : понад 1500 синонімічних гнізд / [за ред. докт. філол. наук А. М. Поповського]. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 424 с.
4. Гнатюк В. М. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків / Володимир Гнатюк // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / [упор. А. П. Пономарьов, Т. В. Косміна, О. О. Боряк]. – К. : Либідь, 1991. – С. 383–407.
5. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15 / І. О. Голубовська. – КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 27 с.
6. Горлач Л. Руїна : історичний роман у віршах / Леонід Горлач. – К. : Бібліотека українця, 2004. – 256 с.
7. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. В. Дуденко. – КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
8. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 23–36.
9. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
10. Жайворонок В. В. Символіка імені в контексті етнокультури / В. В. Жайворонок // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. – 2001. – Вип. 5. – С. 106–115.
11. Іваничук Р. І. Черлене вино : романи / Роман Іваничук. – Л. : Каменяр, 1979. – 350 с.
12. Іванченко Р. П. Гнів Перуна : роман / Раїса Іванченко. – К. : Рад. письменник, 1982. – 503 с.
13. Карпенко-Карий І. К. Вибрані п'єси / Іван Карпенко-Карий. – К. : Дніпро, 1976. – 304 с.
14. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму) / Роман Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.
15. Кобилянська О. Вибрані твори / Ольга Кобилянська. – К. : Дніпро, 1974. – 544 с.
16. Кобилянська О. Ю. Царівна : повісті / О. Ю. Кобилянська ; передм. Н. Г. Білоцерківець. – К. : Котигорошко, 1994, – 360 с.
17. Куліш П. Чорна рада : роман, оповідання, вірші / Пантелеймон Куліш. – Харків : Фоліо, 2006. – 287 с.
18. Лозко Г. С. Коло Свароже : відроджені традиції / Галина Лозко. – К. : Укр. письменник, 2004. – 222 с.
19. Милорадович В. П. Жит'є-быт'є лубенського крест'янина / Василь Милорадович // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / [упор. А. П. Пономарьов, Т. В. Косміна, О. О. Боряк]. – К. : Либідь, 1991. – С. 170–342.
20. Пістун Т. В. Українські прадавні обереги / Тамара Пістун. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 40 с.
21. Романова Н. В. Семантичний та енергетичний аспекти емоцій на німецькомовному паремістичному матеріалі / Н. В. Романова // Вісник Житомирського державного університету. – 2009. – Вип. 48. – С. 140–145. – (Філол. науки).
22. Селіванова О. Імплікатури мовної поведінки людини в етносвідомості українців (на матеріалі фразем і паремій) / О. Селіванова // Słowo. Tekst, Czas VIII. Człowiek we frazeologii i leksyce języków słowiańskich. – Szczecin, 2005. – S. 48–57.

23. Скляренко С. Д. Твори : у 4 т. / С. Д. Скляренко. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 3 : Святослав : роман. – 616 с.
24. Скуратівський В. Поліття [Електронний ресурс] / В. Скуратівський. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_4.php.
25. Стельмах М. П. Твори в 7 т. / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1982. – Т. 2. – 592 с.
26. Франко І. Я. Твори : у 2 т. / І. Я. Франко. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 2 : оповідання. – 495 с.
27. Фромм Э. Душа человека : перевод / Эрих Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
28. Чередниченко О. І. Мова як чинник національної консолідації / О. І. Чередниченко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ "Київськ. ун-т", 2003. – С. 3–7.

Анотація

У статті розглядаються негативні побажання як комунікативні одиниці емоційно-оцінного значення. Проведено аналіз компонентного складу негативних побажальних формул; встановлено особливості їх семантизації. Доведено, що вибір і детермінація певного явища дійсності в побажальних формулах з негативною семантикою обумовлюється значущістю цього феномену для носія мови в різних аспектах етнокультури.

Ключові слова: емоційно-оцінне значення, етнічна мовна свідомість, етнокультурна інформація, мовний стереотип, негативні волюнтативи, універсальні символи.

Аннотация

В статье рассматриваются пожелания с негативной семантикой как коммуникативные единицы эмоционально-оценочного значения. Проведен анализ компонентного состава негативных пожеланий; установлены особенности их семантизации. Доказано, что выбор и детерминация определенного явления в негативных формулах обуславливаются значимостью этого феномена для носителя языка в разных аспектах этнокультуры.

Ключевые слова: эмоционально-оценочное значение, этническое языковое сознание, этнокультурная информация, речевой стереотип, негативные волюнтативы, универсальные символы.

Summary

The article deals with negative wishes as communicative emotional and axiological units. Analysis of the component composition of negative wishes is carried. The peculiarities of their semantization are revealed. It is proved, that choice and determination of a special phenomenon in negative wishes is conditioned by its significance for the native speaker in different aspects of the ethnic culture.

Keywords: emotional and axiological meaning, ethnical language consciousness, ethnic and cultural information, language stereotype, negative wishes, universal symbols.

УДК 81'373.47

Коваль Т.Л.,
аспірант,
Херсонський державний університет

ЕКСПРЕСИВИ ЯК БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ЗАСІБ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ

Експресивна функція є однією з найголовніших функцій української літературної мови, поряд з номінативною та комунікативною. Про це свідчить величезна кількість лінгвістичних праць, присвячена актуальним проблемам дослідження механізмів експресивізації та засобів вираження експресії. Цими